६. वसुधैव कुटुम्बकम्

चित्रं पश्यन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

प्रश्नाः

१. अस्मिन् चित्रे किं दृश्यते ?

१. चित्रे जनाः किं किं कुर्वन्ति ?

२. चित्रं कं विषयं सूचयति ?

उद्देश्यम् -

१. कुटुम्बजीवनप्राधान्यस्य ज्ञापनम् ।

२. 'प्रसङ्गपाठः'इति प्रक्रियायाः ज्ञानसम्पादनम् ।

छात्रेभ्यः सूचनाः -

१. पाठं पठन्तु । अनवगतानां पदानां, वाक्यानाञ्च अधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

२. अनवगतानि पदानि अधिकृत्य मित्रैः सह चर्चां कुर्वन्तु ।

३. अनवगतपदानाम् अर्थान् पदकोशस्य साहाय्येन अवगच्छन्तु ।

(संस्कृतोन्नतपाठशालायाः स्वर्णोत्सवकार्यक्रमे अध्यक्षेण छात्रानुद्दिश्य कुटुम्बव्यवस्थायाः विषये कृतः प्रसङ्गपाठः ।)

सभायै नमः । मञ्चे स्थिताः समादरणीयाः प्रधानाचार्याः, अन्यसदस्याः, उपाध्यायाश्च । सर्वेभ्यः मम नमस्काराः । छात्राणां कृते शुभाशिषः ।

अस्माकं भारतदेशस्य अतीव विशेषता अस्ति । इयं भारतभूमिः, पुण्यभूमिः, कर्मभूमिः, धर्मभूमिश्च । अस्माकं देशस्य संस्कृतिरपि विशिष्टा भवति । अस्यां संस्कृतौ कुटुम्बव्यवस्था शिखरायमाणा भवति । अस्माकं देशे जनानाम् एकतायाः कारणं कुटुम्बजीवनमेव । साधारणतया कुटुम्बे पितामहः, पितामही, पिता, माता, भ्रातरः, भगिन्यश्च मिलित्वा एकस्मिन् गृहे निवसन्ति । परस्परसाहाय्येन प्रेमपूर्वकवातावरणे ते गृहकार्याणि अन्यानि च कार्याणि समीचीनतया कुर्वन्ति ।

गृहे ज्येष्ठाः पितामहादयः अनुभवशालिनः सन्ति चेत् तेषाम् अनुभवज्ञानम् अस्माकम् अत्यन्तम् उपकाराय भवति । तेषां सूचनानुसरं कार्यं कृत्वा वयं सफलाः भवामः ।

अस्माकं गृहे यः कोऽपि रुग्णः भवति चेत् तं ज्येष्ठानां पितामहादीनां साहाय्येन स्वस्थं कर्तुं शक्नुमः । ते बालानां कृते प्रेमपूर्वकमृदुभाषणेन सान्त्वनं ददति । अत्यन्तसहनबुद्ध्या तेषां सेवां कुर्वन्ति । सम्पूर्णतया रक्षणभारं स्वीकृत्य स्वास्थ्यं सम्पादयन्ति च । तस्मादेव प्रतिगृहं ज्येष्ठाः अवश्यं निवसेयुः ।

समष्टिकुटुम्बजीवने सर्वेषां मध्ये आनन्दमयी प्रेमभावना भवति । या कापि समस्या कुटुम्बे भवति चेत् सामूहिकरूपेण तां समस्यां परिष्कर्तुम् अवकाशः तत्रैव भवति । कुटुम्बगौरवम् आर्थिकपुष्टिं च सम्पदायितुं समष्टिकुटुम्बानाम् आवश्यकता अस्ति ।

परस्परस्नेहः, परस्परसहकारः, सामूहिकरूपेण कार्यकरणं, सर्वैस्सहजीवनम् इत्यादयः मानवीयगुणाः, जीवनमूल्यानि च वयं समष्टिकुटुम्बजीवने एव पश्यामः । तदर्थं भारतीयाः समष्टिकुटुम्बजीवनं पालयितुम् अनुसर्तुं च प्रयत्नशीलाः भवेयुः ।

''गृहं जित्वा पुरं जयेत्'' इति लोकोक्तिमनुसृत्य यदि वयं कुटुम्बनिर्वहणं सम्यक् कुर्मः तर्हि सामाजिककार्याणि अपि विनाऽऽयासेन कर्तुं शक्नुमः । कुटुम्बनिर्वहणे अस्माकं ज्येष्ठाः साहाय्यं कुर्वन्ति । ते तदर्थम् आवश्यकसूचनाः अपि ददति । व्यक्तित्वविकासाय प्राथमिकं शिक्षणं वयं कुटुम्बात् एव प्राप्नुमः । परस्परमैत्री, सहिष्णुता, परस्परसहयोगः सर्वैस्सह सम्भूय कार्यकरणम् आत्मविश्वासः सुखदुःखयोः समदृष्टिः, त्यागः, इत्यादिगुणाः कुटुम्बजीवनेन एव वयं प्राप्नुमः । ये कुटुम्बजीवने सफलाः भवन्ति ते सामाजिकजीवने समरसतां साधयन्तीति पूर्वजानामभिप्रायः ।

''उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्'' इति सूक्तिमनुसृत्य सर्वे भाविभारतपौराः भवन्तः समष्टिकुटुम्बजीविनः सन्तः उदारचरिताः भवन्तु, भारतदेशस्य प्रतिष्ठां वर्धयन्तु च।

''वन्दे मातरम्'' ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगाहनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. शृण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

१. भारतदेशस्य विशेषता का ?

२. समष्टिकुटुम्बे के के भवन्ति ?

३. गृहे ज्येष्ठाः किं किं कुर्वन्ति ?

४. भवतः कुटुम्बे के के सन्ति ?

५. अद्यतनकाले कीदृशानि कुटुम्बानि जनाः इच्छन्ति ?

६. अद्यतनसमाजे कीदृशस्य कुटुम्बस्य आवश्यकता अस्ति ?

आ. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

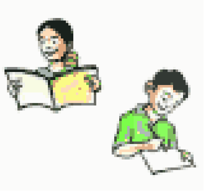

१. पाठं पठित्वा बन्धुवाचकपदानि अन्विष्य लिखन्तु ।

२. पाठमाधारीकृत्य गुणान् (✓) दोषान् (X) अङ्कयन्तु ।

अ. माता, जनकः, द्वौ पुत्रौ इत्येते भवन्ति चेत् तत् समष्टिकुटुम्बम् । ( )

आ. 'कुटुम्बम्' इत्युक्ते पाठशालावातावरणम् । ( )

इ. अस्माकं देशे एकविधकुटुम्बव्यवस्था एव अस्ति । ( )

ई. कुटुम्बव्यवस्थया समाजः सम्यक् भवति । ( )

उ. कुटुम्बे सर्वेषां विचाराः समानाः भवन्ति । ( )

३. श्लोकं पठन्तु । प्रश्नान् रचयन्तु ।

श्लो - माता च पार्वती देवी
पिता देवो महेश्वरः ।
बान्धवाः शिवभक्ताश्च
स्वदेशो भुवनत्रयम् ॥

© SCERT not to be republished

५. पाठं पठित्वा प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु ।

अ. कुटुम्बजीवनविषये स्थितां लोकोक्तिं वदन्तु, लिखन्तु ।
आ. समष्टिकुटुम्बे संवृद्धाः बालाः कथं भवन्तीति वदन्तु ?
इ. समष्टिकुटुम्बस्थाः कीदृशभावयुक्ताः भवन्ति ?
ई. भारतभूमिः कीदृशी ?

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. स्वीयरचना

१. समष्टिकुटुम्बजीवनेन के लाभाः भवन्तीति दशवाक्यैः लिखन्तु ।
२. भारतीयकुटुम्बव्यवस्था विश्वस्य आदर्शभूता - कथम् ?
३. कुटुम्बजीवनेन व्यक्तित्वविकासः कथं भवति ?
४. समष्टिकुटुम्बद्वारा जायमानान् कतिचन संस्कारान् लिखन्तु ।

आ. सर्जनात्मकव्यक्तीकरणम्

१. समष्टिकुटुम्बस्य चित्रं लिखन्तु ।
२. समष्टिकुटुम्बविषये पञ्च वाक्यानि लिखन्तु ।
३. अधः दत्तानि वाक्यानि संस्कृतेन अनुवदन्तु ।

१. నానమ్మ ప్రతిరోజు తులసీపూజ చేస్తుంది.
२. తాతయ్య ఉదయం వాహ్యాళికి వెళ్ళారు.
३. మా వదిన వంట బాగా చేస్తుంది.
४. గృహకార్యం (HOME WORK) విషయంలో నాన్న నాకు సహాయం చేస్తారు.
५. నేను అక్కతో, అన్నయ్యతో కలిసి ఆడుకుంటాను.

इ. प्रशंसा

१. गृहे ज्येष्ठानां विषये गौरवं प्रदर्शयतः छात्रान् भवान् कथम् अभिनन्दति ?

III. भाषांशाः

अ. पदजालाभिवृध्दिः

१. कुटुम्बे के के निवसन्ति ? केषाञ्चन बन्धूनां नामानि लिखन्तु ।

© SCERT not to be republished

२. अधः दत्तं चक्रम् आधारीकृत्य भवतः कुटुम्बजनानां नामानि वाक्यैः लिखन्तु ।

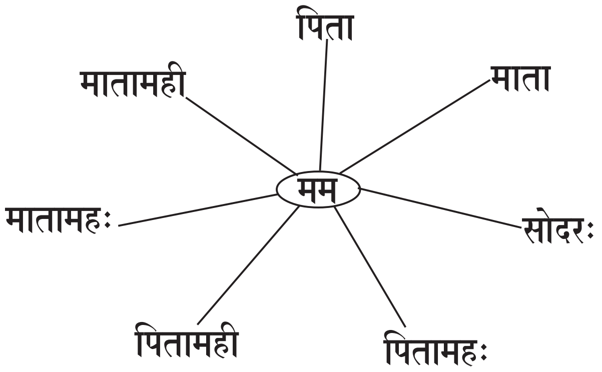

उदा - मम नाम दिवाकरः ।

मम पिता रामचन्द्रः ।

३. शृङ्खलामाधारीकृत्य वाक्यानि लिखन्तु ।

सूर्यवंशे दिलीपः अस्ति तस्य पुत्रः रघुः ।

४. अधः दत्तानि पदानि पठन्तु । अर्थानुसारं मेलयन्तु ।

	क	ख
अ.	मातुलः	पुत्रस्य पुत्रः
आ.	पितामहः	पुत्र्याः पतिः
इ.	पौत्रः	मातुः सोदरः
ई.	दौहित्रः	पुत्र्याः पुत्रः
उ.	श्वशुरः	पितुः पिता
ऊ.	जामाता	भगिन्याः पुत्रः
ए.	भागिनेयः	अग्रजस्य पत्नी
ऐ.	प्रजावती	पत्न्याः / पत्युः पिता

आ. व्याकरणांशाः

१. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । रेखाङ्कितपदानाम् अर्थान् विग्रहवाक्यानि अवगच्छन्तु ।

अ. कुचेलः <u>कृष्णाश्रितः</u> सन् सम्पदं प्राप्तवान् ।

आ. उपाध्यायः शिष्यस्य <u>पितृसमानः</u> ।

©SCERT not to be republished

इ. चारुदत्तः भूतबलिं ददाति ।
ई. दिलीपस्य राज्ये चोरभयं नासीत् ।
उ. संस्कृतच्छात्राः संस्कृतेन वदन्ति ।
ऊ. वस्त्रम् आतपशुष्कम् अस्ति ।

समासः	-	विग्रहवाक्यम्
१. कृष्णश्रितः	-	कृष्णं श्रितः
२. पितृसदृशः	-	पित्रा सदृशः
३. भूतबलिः	-	भूतेभ्यः बलिः
४. चोरभयम्	-	चोरात् भयम्
५. संस्कृतच्छात्राः	-	संस्कृतस्य छात्राः
६. आतपशुष्कम्	-	आतपे शुष्कम्

उपरितन विग्रहवाक्येषु विभक्तिं द्रष्टुं शक्नुमः। अर्थस्य आधारेण पदविभागसमये प्रथमं पदं विभक्तियुतं भवति । यत् पदं यया विभक्त्या अस्ति, तेन पदेन युक्तः तत्पुरुषसमासः तया विभक्त्या सह व्यवह्रियते ।

२. अधः दत्तानां समासानां विग्रहवाक्यानि लिखन्तु ।

अ. अन्नबुभुक्षुः ______________________
आ. वेङ्कटेशसमः ______________________
इ. यूपदारु ______________________
ई. व्याघ्रभीतः ______________________
उ. देशभक्ताः ______________________
ऊ. कार्यनिपुणः ______________________

३. अधः दत्तानां विग्रहवाक्यानां समासपदानि लिखन्तु ।

अ. ग्रामं गतः -
आ. मात्रा समः -
इ. गवे हितम् -
ई. गजात् भीतः -
उ. दैवस्य भक्ताः -
ऊ. चक्रे बन्धः -

© SCERT not to be republished

४. अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । रेखाङ्कितानि पदानि अवगच्छन्तु ।

अ. यः प्रतिदिनं गृहकार्यं करोति सः एव उत्तमच्छात्रः ।

आ. यथा राजा तथा प्रजाः ।

इ. अहं ग्रामं गन्तुमिच्छामि । किन्तु वृष्टिः प्रतिबन्धिका अस्ति ।

ई. अहं प्रातः पञ्चवादने उत्थाय व्यायामं करोमि ।

उ. सम्यक् पठित्वा देशस्य सेवां करोमि ।

उपरितनवाक्येषु रेखाङ्कितानि पदानि ''अव्ययानि'' इति व्यवह्रियन्ते । अव्ययानां लिङ्ग - विभक्ति - वचनानि न भवन्ति । एतादृशानि अव्ययानि संस्कृते बहूनि सन्ति ।

५. उपरितनवाक्येषु स्थितानि अव्ययपदानि उपयुज्य वाक्यानि रचयन्तु ।

IV. परियोजनाकार्यम्

१. भवतां प्रान्तेषु स्थितानां समष्टिकुटुम्बानां वृत्तानि सङ्गृह्य कक्ष्यायां प्रदर्शयन्तु ।

२. समष्टिकुटुम्बेषु पितामही-पितामहाभ्याम् उक्तां कथामेकां सङ्गृह्य लिखन्तु, कक्ष्यायां श्रावयन्तु ।

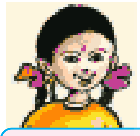

स्वीयमूल्याङ्कनम्

१. भारतदेशस्य वैशिष्ट्यं वक्तुं शक्नोमि ।	आम् / न
२. पाठं पठित्वा बन्धुवाचकपदानि ज्ञातुं शक्नोमि ।	आम् / न
३. समष्टिकुटुम्बजीवनेन जायमानान् लाभान् उद्दिश्य लेखितुं शक्नोमि ।	आम् / न
४. समष्टिकुटुम्बस्य चित्रं रचयितुं शक्नोमि ।	आम् / न

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीः ।

© SCERT not to be republished

चतुर्थः भागः

७. भूमाता

चित्रं पश्यन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

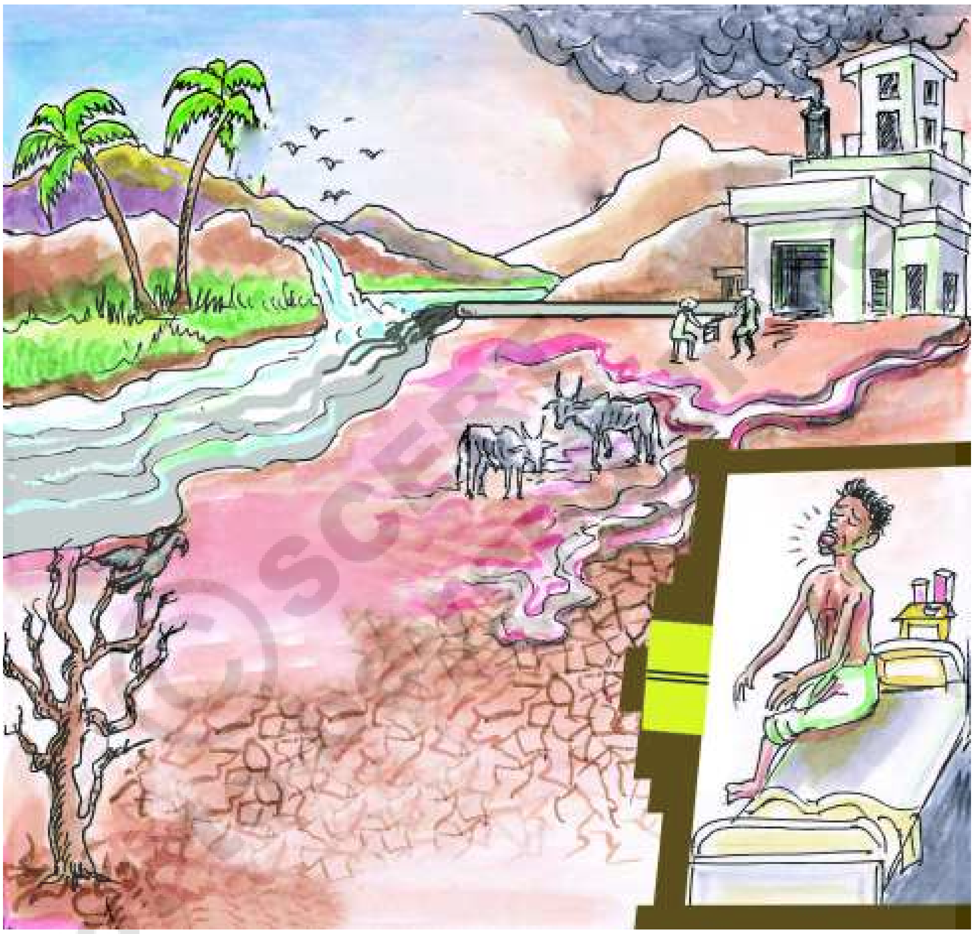

प्रश्नाः

१. चित्रे किं किं दृश्यते ?

२. रोगिणः अनारोग्यकारणं किं स्यात् ?

३. भूमिः किमर्थमेवं प्रदूषिता जाता ?

उद्देश्यम् - समस्तप्राणिनाम् आधारभूतायाः प्रकृतेः महत्त्वस्य अवबोधनं । प्रकृतिरक्षणार्थं कालुष्यनिवारणार्थं च जागरूकतायाः विकासः ।

छात्रेभ्यः सूचनाः -

१. पाठं पठन्तु । अनवगतानां पदानां, वाक्यानाञ्च अधः रेखाङ्कनं कुर्वन्तु ।

२. अनवगतानि पदानि अधिकृत्य मित्रैः सह चर्चां कुर्वन्तु ।

३. अनवगतपदानाम् अर्थान् पदकोशस्य साहाय्येन अवगच्छन्तु ।

tदैव पाठशालातः आगताः -निखिलः, प्रज्ञा, नितीशः, मनोज्ञा, शिवः, प्रणवः, बृन्दावनी, लिखिता सर्वे बालाः उत्साहेन क्रीडितुम् उद्यानवनं प्रविशन्ति । उल्लासेन क्रीडतां तेषां पुरतः भूमाता प्रत्यक्षीभूय कानिचन वचनानि श्रावयति । तेऽपि श्रद्धया शृण्वन्ति । तानि वचनानि वयमपि श्रद्धया शृणुमः ।

© SCERT not to be republished

हे बालाः! हे मम प्रियतनयाः! शृण्वन्तु मम वचनानि । सर्वप्राणिनाम् आधारभूता भूमिरहम् । भवताम् ऋतुशोभां दातुमहं सूर्यं परितः भ्रमामि । दिवारात्रं च कर्तुम् आत्मप्रदक्षिणं करोमि । एवं प्राणिनां जीवनं सुखमयं कर्तुं बहुकार्याणि करोमि । मम बहूनि नामानि सन्ति ।

'धरा धरित्री धरणिः क्षोणिर्ज्या काश्यपी क्षितिः ।
सर्वसहा वसुमती वसुधोर्वी वसुन्धरा ॥' प्रभृतीनि ।

भवताम् अम्बा यथा भवतां सर्वविधम् उपचारं करोति तथा अहमपि करोमि । अत एव मां मानवाः परमप्रीत्या 'भूमाता' इति वदन्ति, नमस्कुर्वन्ति, स्तुवन्ति, पूजां च कुर्वन्ति । किन्तु आधुनिके काले मम पोषणं रक्षणं वा न कुर्वन्ति । तद्विपरीतं च बहु कृत्वा मां प्रकृतिं च नाशयन्ति । तत्कथमिति चेत्- कर्मागाराणां वर्धनेन, वृक्षाणां नाशनेन, नदीनां बन्धनेन, तटाकानां भञ्जनेन एवम् अन्यान्यदुष्कार्यैः मानवाः पञ्चभूतानि दूषयन्ति । वनसम्पदः नाशेन वन्यमृगाः ग्रामान् प्रविशन्ति । तेन जनाः भीताः पलायन्ते ।

अपि च मम उदरे गर्तान् कृत्वा विस्फोटकानि स्फोटयित्वा भवताम् अभिवृद्धिमार्गान् निर्मान्ति। इन्धनोत्पत्तिनिमित्तं नलकूपनिमित्तं मम उदरं खनित्रैः विध्यन्ति । तां बाधाम् असहमानायां मयि कम्पः जायते । तेन सर्वप्राणिनां नाशः सम्भवति ।

शान्त्यर्थम् उपयोज्यानि अण्वायुधानि युध्देषु विना विवेकं क्षिपन्ति । सूर्यस्य किरणजालतः तीव्रतापः मम प्रियपुत्रेषु प्राणिषु साक्षात् पतति चेत् समस्याः भवन्तीति अहम् 'ओजोन्' नामकं रक्षणकवचं मां परितः कल्पितवती । तदपि मम रक्षणकवचं विविधविद्युद्यन्त्रैः विषवायुभिः च भञ्जयन्ति । शक्तिविहीनं च कुर्वन्ति।

प्रदूषणेन मयि विद्यमानम् उष्णत्वं तीव्ररूपं धृत्वा हिमालयपर्वतमपि द्रवीकरोति । तज्जलं समुद्रान् प्रविशति। तेन जलवर्धनेन समुद्रा अपि उत्पतन्ति । तेन जनजीवनं खेदमयं भवति ।

अधुना प्लास्तिकराक्षसः प्रपञ्चं नाशयति । अनारोग्यकराणां, वातप्रदूषकाणां प्लास्तिकस्यूतानाम् उपयोगः न करणीय इति पर्यावरणशास्त्रज्ञाः बहुधा उद्घोषयन्ति । तथापि केऽपि न शृण्वन्ति । कागदं, वस्त्रं, दारु इत्यादिकं मयि लीनं कर्तुं शक्नोमि । किन्तु प्लास्तिकस्य विलीनीकरणं सुकरं कार्यं नास्ति । तदर्थं लक्षाधिकवर्षाणि आवश्यकानि । इदानीं सर्वत्र प्लास्तिकपात्राणि सन्ति । तान्यपि सकृदुपयुज्य क्षिपन्ति । तेन वृष्टिजलं मयि न प्रविशति ।

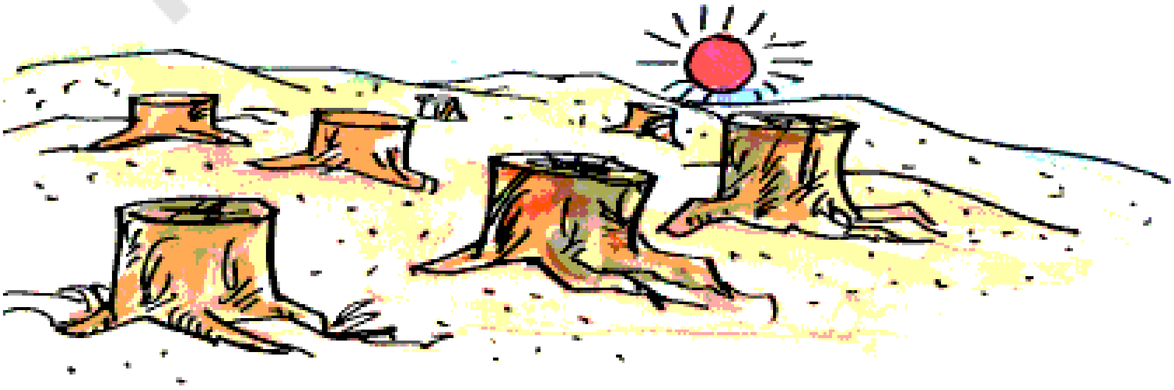

© SCERT not to be republished

हे भारतीप्रियपुत्राः! भाविपौराः! भवन्तः एतादृशानि अकृत्यानि न कुर्वन्तु। ''सुजलां सुफलां मलयजशीतलां सस्यश्यामलां मातरम्'' इति भवन्तः प्रतिदिनं गायन्ति। तत् श्रुत्वा परमानन्दं प्राप्नोमि । यतः भवन्तः मां तथा कुर्वन्तीति । मम संरक्षणं भवतामेव संरक्षणमिति मा विस्मरन्तु। अनुजातेभ्यः प्रकृतिसम्पदम् उपायनीकुर्वन्तु । तदा अहं भवतां सुचरितं तान् श्रावयामि ।

एतानि कुर्वन्तु

I. भावावगाहनम् - प्रतिस्पन्दनम्

अ. शृण्वन्तु, विचिन्त्य वदन्तु

१. वृक्षाणाम् उपयोगान् वदन्तु ।

२. भवद्भिः ज्ञातानि वन्यप्राणिनां नामानि वदन्तु ।

३. अश्रद्धा नाम का ? भवतां केषु विषयेषु श्रद्धा अस्ति ?

४. भूमौ निवसतां प्राणिनां नामानि वदन्तु ।

५. सूर्यस्य हानिकरकिरणानां नाम किम् ?

© SCERT not to be republished

आ. पठन्तु, अवगच्छन्तु, व्यक्तीकुर्वन्तु

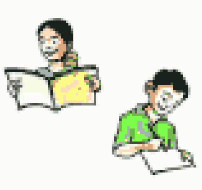

१. **पाठं पठित्वा पाठे कालुष्य(प्रदूषण)सम्बन्धीनि पदानि चित्वा लिखन्तु ।**

२. **अधः दत्तानि वाक्यानि पठन्तु । पाठस्य आधारेण दोषान् समीकुर्वन्तु ।**

उदा - दिवारात्रं कर्तुमहं सूर्यं परितः भ्रमामि ।

दिवारात्रं कर्तुमहम् आत्मप्रदक्षिणां करोमि ।

अ. प्राणिकोटिरक्षणार्थं 'कार्बनवायुः' नामकं रक्षणकवचं कल्पितवती ।

आ. वसुन्धरा इत्युक्ते आकाशः ।

इ. जलवर्धनेन समुद्राः अपि शान्ताः भवन्ति ।

ई. भूमौ प्लास्तिकस्य विलीनस्य सहस्रवर्षाणि आवश्यकानि ।

३. **अधः दत्तं परिच्छेदं पठित्वा प्रश्नान् रचयन्तु ।**

आधुनिकजीवनविधाने मानवेन साधितस्य शास्त्रसाङ्केतिकविकासस्य कारणेन वयं जीवने विजयं साधितवन्तः । तथापि समस्याः अस्मान् अनुसरन्ति । वाहनेभ्यः इन्धनानां अतीव उपयोगं कुर्मः । ऊर्जातैल (पेट्रोल्) सम्बध्दानाम् उपयोगेन कर्बनवायुः, गन्धकः इत्यादिविषवायवः वातावरणं सर्वम् आक्रमन्ति । किन्तु मानवाः तत्र प्रगतिमेव चिन्तयन्ति, विनाशं न चिन्तयन्ति ।

अ. .... ?

आ. .... ?

इ. .... ?

ई. .... ?

उ. .... ?

४. **पाठमाधारीकृत्य अधः दत्तानां प्रश्नानां समाधानानि लिखन्तु।**

अ. भूमेः नामानि वदन्तु, लिखन्तु ।

आ. वन्यप्राणिनः ग्रामेषु किमर्थं प्रविशन्ति ?

इ. प्लास्तिकस्य उपयोगेन समस्याः काः ? लिखन्तु ।

ई. समुद्रे जलं किमर्थं कलुषितं भवति ?

©SCERT not to be republished

II. भावव्यक्तीकरणम् - सर्जनात्मकता

अ. स्वीयरचना

१. भूमौ वृक्षाः न भवन्ति चेत् स्थितिः कथं भवतीति ऊहित्वा लिखन्तु ।
२. भवतां ग्रामे इदानीन्तनकाले पर्यावरणे आगतानि परिवर्तनानि उद्दिश्य लिखन्तु ।
३. भूकम्पः, जलप्रलयः इत्यादिषु प्रकृतिविपत्तिषु सम्भाव्यानि जनानां कष्टानि अधिकृत्य लिखन्तु ।
४. भवतां ग्रामस्थस्य तडागस्य प्रदूषणं कथं भवतीति लिखन्तु ।
५. भूमेः रक्षणाय के उपायाः आश्रयणीयाः ?

आ. सर्जनात्मकव्यक्तीकरणम्

१. पर्यावरणपरिरक्षणविषये घोषणवाक्यानि रचयन्तु ।

उदा - हरिताः तरवः प्रगतेः निश्रेणिकाः

सन्त्यजाम वृक्षान् संरक्षाम-रक्षाम ।

इ. प्रशंसा

१. वृक्षान् रोपयन्तं स्वसुहृदं कथमभिनन्दति ?
२. पाठशालायां शुचिव्यवस्थासमित्या परिसरशुभ्रता संरक्षिता । तदा प्रधानोपाध्यायः तां समितिं कथम् अभिनन्दति ?

III. भाषांशाः

अ. पदजालाभिवृध्दिः

१. अधः दत्तानां पदानां विरुद्धार्थकानि पाठस्य आधारेण लिखन्तु । ततः स्ववाक्यैः तेषां प्रयोगं कुर्वन्तु ।

उदा - कष्टानि X सुखानि

बाल्ये रविः कष्टानि अनुभूय सम्यक् पठितवान् ।

इदानीं सुखानि अनुभवति ।

अ. बाधा
आ. अश्रद्धा
इ. न्यूनम्
ई. रक्षणम्
उ. विजयः

२. अर्थानाम् आधारेण पदानि लिखन्तु ।

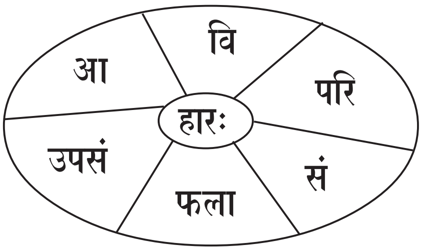

उदा - खादितुम् उपयुज्यते आहारः ।

अ. उद्याने क्रियते .... ।

आ. रामः रावणं कृतवान् .... ।

इ. फलानां खादनम् .... ।

ई. समस्यायाः निवारणम् .... ।

उ. संक्षेपः .... ।

३. अधः पदानि दत्तानि सन्ति । तेषाम् अर्थान् ज्ञात्वा वाक्यानि रचयन्तु ।

उदा - कृषिः - भूमिकर्षणादिकार्यम् - कर्षकः कृषिं करोति ।

अ. प्रतिज्ञा ....

आ. वृक्षाः ....

इ. प्रदूषणम् ....

ई. विलीनम् ....

४. अधः दत्तं श्लोकं पठन्तु ।

गोत्रा कुः पृथिवी पृथ्वी क्षमाऽवनिर्मेदिनी महिः ।

विपुला गह्वरी धात्री गौरिला कुम्भिनी क्षमा ॥

जगती रत्नगर्भा च भूतधात्र्यब्धिमेखला ॥

५. उपरितनश्लोके विद्यमानान् शब्दान् तेषां भेदाधारेण विभज्य मञ्जूषासु लिखन्तु ।

आकारान्तशब्दाः	इकारान्तशब्दाः	उकारान्तशब्दाः	ईकारान्तशब्दाः

©SCERT not to be republished

आ. व्याकरणांशाः

१. **अधः दत्तानि सन्धिपदानि पठन्तु । विवरणम् अवगच्छन्तु ।**

अ. वाक् + ईशः = वागीशः (क् + ई = गी) (क् = ग्)

आ. अच् + अन्तः = अजन्तः (च् + अ = ज) (च् = ज्)

इ. षट् + आननः = षडाननः (ट् + आ = डा) (ट् = ड्)

ई. जगत् + ईशः = जगदीशः (त् + ई = द) (त् = द्)

उ. अप् + जम् = अब्जम् (प् + ज = ब्ज) (प् = ब्)

✦ उपरितनोदाहरणेषु क, च, ट, त, प इति वर्णानां स्थाने ग, ज, ड, द, ब इति वर्णाः आगताः सन्ति।

एतानि जश्त्वसन्धियुक्तानि पदानि ।

२. **अधः दत्तानां पदानां पदविभागं कुर्वन्तु । केषां वर्णानां स्थाने के वर्णाः आगता ः इति लिखन्तु ।**

अ. दिगम्बरः = ... + ...

आ. जगदम्बा = ... + ...

इ. अजादिः = ... + ...

ई. षडादिः = ... + ...

उ. सुबन्तम् = ... + ...

३. **अधः दत्तानां पदानां योजनं कुर्वन्तु । केषां वर्णानां स्थाने के वर्णाः आगताः इति लिखन्तु ।**

अ. वाक् + देवता = ...

आ. तत् + अपि = ...

इ. सुप् + अन्तम् = ...

ई. महत् + यशः = ...

उ. अच् + वर्णः = ...

© SCERT not to be republished

४. अधः दत्तानां पदानां योजनं कुर्वन्तु । सन्धिनामानि लिखन्तु ।

अ. शय्या + अधीनः = ...

आ. सन्दर्भ + उचितः = ...

इ. परम + औषधम् = ...

ई. अणु + आयुधानि = ...

उ. धर्मभूमिस् + च = ...

ऊ. जगत् + गुरुः = ...

५. अधः दत्तानां पदानां विभजनं कुर्वन्तु । सन्धिनामानि लिखन्तु ।

अ. शुभाशिषः = ... + ...

आ. गणेशोत्सवः = ... + ...

इ. वनौषधानि = ... + ...

ई. मर्षयत्यपि = ... + ...

उ. भगिन्यश्च = ... + ...

ऊ. षड्दर्शनानि = ... + ...

© SCERT not to be republished

IV. परियोजनाकार्यम्

१. भवतः ग्रामे प्रदूषणयुक्तान् प्रदेशान् ज्ञात्वा तत्रस्थं प्रदूषणम् अधिकृत्य निवेदिकां कृत्वा प्रदूषणनिवारणार्थम् उपायं रचयन्तु, कक्ष्यायां प्रदर्शयन्तु च ।

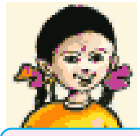

स्वीयमूल्याङ्कनम्

१. वृक्षाणाम् उपयोगं वक्तुं शक्नोमि ।	आम् / न
२. पाठं धारालतया पठितुं शक्नोमि ।	आम् / न
३. वाक्यदोषान् संलक्ष्य निर्दुष्टं लेखितुं शक्नोमि ।	आम् / न
४. पर्यावरणपरिरक्षणसम्बद्धानि वाक्यानि लेखितुं शक्नोमि ।	आम् / न

सतां हि जिह्वा गुणमेव भाषते ।